

9.

La salvaguarda del patrimoni artístic del Vallès Occidental durant la Guerra Civil i Postguerra¹

Patxi Ocio Casamartina
Fundació Bosch i Cardellach

Nota preliminar: com que seria impossible resumir en unes poques pàgines el que li ocorregué al patrimoni de tota la comarca ens centrem en les dues capitals.

Tal com és àmpliament conegut, el primer patrimoni artístic que patí els danys a conseqüència de la Guerra Civil fou el religiós. A Sabadell cremaren pràcticament totes les esglésies i capelles del terme, que, dit sigui de passada, les més importants ja van patir els aldarulls de la Setmana Tràgica del 1909, cosa que es traduí amb una pèrdua important del patrimoni sabadellenc² anterior a la Guerra Civil.

Sembla que se salvaren de la fúria destructora del juliol de 1936 dos temples de renom: l'església preromànica de Sant Nicolau i la modernista de Sant Agustí (Escoles Pies). La primera ja tancada al culte des del 1915, on s'hi estaven realitzant treballs arqueològics sota la direcció del Museu de la ciutat i la segona, obra del col·laborador de Gaudí Bernardí Martorell, pel fet que es tractava d'un crèdit hipotecari de la Caixa d'Estalvis de Sabadell i s'acordà no destruir-la.

Interior de la Puríssima, gener de 1937. Fons Antoni Martí Basté de la Biblioteca Miquel Carreras. Fundació Bosch i Cardellach.

Amb la intenció de posar fi a les cremes dels temples i als diversos espolis, l'Ajuntament confiscà tots els edificis religiosos; això va fer que passessin a ser propietat municipal, és a dir, propietat del poble. Alguns dels edificis es transformaren en escoles, magatzems, seus sindicals, etc.

Fins ara hem parlat de les esglésies com a edificis immobles, però què succeí amb els objectes artístics que es guardaven en l'interior? Com és de suposar, molt es va perdre entre les flames, però també es van poder salvar bona part dels tresors litúrgics, objectes i obres d'art que contenien.

La crema de les esglésies va fer que molta gent de diverses ideologies i creences acudís als temples de manera espontània, i o més o menys organitzada, a la recerca d'objectes i obres d'art per salvar-los o bé, també, per espoliar-los coneixent el valor crematístic d'aquests. Serveixi d'exemple com, just enmig de la crema de l'església arxiprestal de Sant Feliu, es va poder salvaguardar una escultura de bronze de grans dimensions de Sant Sebastià feta per Enric Monjo, la qual estaven intentant destruir en la plaça de davant del temple. La notícia arribà de la mà de l'escultor Camil Fàbregas a Joan Sallarès Castells, qui decidí anar a parlar amb els membres del POUM³ i aconseguiren, no solament salvaguardar aquesta escultura, sinó també tots els objectes més importants del tresor litúrgic d'aquest i altres temples, tot dipositant-lo en els baixos de l'Ajuntament⁴. D'aquesta manera encara avui es conserven diferents calzes, copons, creus processionals i reliquiaries de plata, al-

guns d'ells gòtics. Amb això podríem afirmar que el que es considera més sagrat i simbòlic dels temples cristians es va poder salvar. A aquests objectes se li han de sumar altres de no menys importància, com ara la mateixa Verge del Roser (talla en fusta del XVI), diferents escultures, algun gran tabernacle barroc, missals, alguns vestuaris de culte antics i algun petit retaule del XVIII, entre d'altres. Molts d'aquests objectes es dipositaren al Museu de la ciutat.

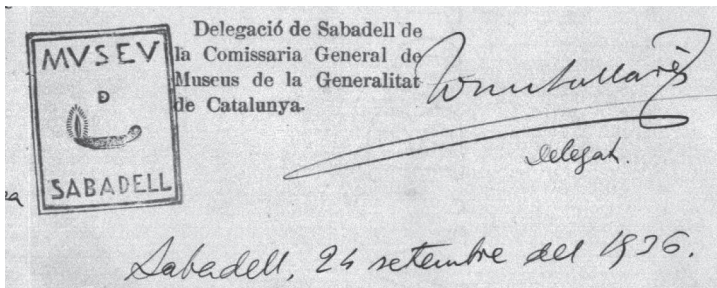
Creu processional de plata de Sant Julià d'Altaura, segle XVI. Conservada juntament amb altres tresors litúrgics del període en l'església arxiprestal de Sant Fèlix. Fotografia: Patxi Ocio Casamartina.

Tal com és de suposar, el segon patrimoni que es va veure afectat fou el privat, que es trobava dins dels domicilis de la burgesia sabadellenca. Quadres, escultures, porcellanes, mobles de valor, etc. perillaven en les cases on ja no existien els propietaris. Molts d'aquests immobles foren requisats per la Delegació d'Ordre Públic, qui els convertí, com en el cas de les esglésies, en escoles, oficines sindicals o albergs per a refugiats, entre d'altres usos. Quan es procedia a requisar l'edifici s'efectuava un inventari⁵ ben detallat de tot el que contenien, sala per sala. El que es considerava de més valor passava a dipositar-se al Museu de la ciutat per tal d'evitar pillatges. Aquests dipòsits es consideraven temporals, fins que acabés la guerra o la situació de perill. D'aquesta manera es va poder salvar una gran quantitat d'objectes artístics que, d'altra manera, és possible que s'haguessin perdut.

Com hem anat veient, el Museu esdevingué vital per salvaguardar tots aquests objectes en forma de dipòsit temporal, de manera que agafà un cert protagonisme. Iniciada la Guerra Civil, la Generalitat de Catalunya, desbordada per la magnitud dels esdeveniments, va fer dissoldre totes les juntes que regien els museus públics i més endavant nomenà a cada gran població del país un delegat de la Comissaria General dels Museus de la Generalitat per tal de salvaguardar el patrimoni artístic i evitar robatoris i destruccions⁶. A Sabadell aquest càrrec va recaure en la persona de Joan Sallarès Castells, conegut llibreter, editor i escriptor sabadellenc, qui realitzà aquesta tasca, com la

resta de delegats, de manera voluntària i sense rebre cap remuneració.

Una de les primeres accions que realitzà fou la publicació al *Full Oficial* d'una sèrie de disposicions en les quals: prohibia la venda, el traspàs o l'ocultació de qualsevol obra o objecte artístic, històric o arqueològic, demanava que tothom que posseís obres d'aquesta mena ho notifiqués al Museu per tal de fer-ne un inventari, prohibia sota sancions la destrucció de qualsevol obra i objecte amb valor creatiu i, finalment, oferia la seu del Museu i la confiança de pertànyer a una delegació de la Generalitat, per tal que tothom que volgués desés les seves obres o objectes valuosos, en tant que dipòsit, durant el temps en què durés el conflicte. Paradoxalment aquestes disposicions es publicaren just al costat d'unes altres de ben oposades, dictades pel Comitè Local de Defensa, les quals obligaven a tota la ciutadania a cremar qualsevol objecte religiós que es tingués en les cases en un termini de 48 hores i, de no fer-ho, l'acte es consideraria facciós, amb les conseqüències que es poguessin desprendre.

Segells del Museu de Sabadell i de la Delegació de Sabadell de la Comissaria General de Museus de la Generalitat de Catalunya.

Aquestes disposicions tan contraposades van fer que molts sabadellencs cremessin els seus objectes religiosos, sobretot en fogueres que s'organitzaven en els diferents barris. Emperò hi hagué molta gent que decidí portar aquests objectes al Museu tot constituint un dipòsit. No hem d'oblidar que també moltes famílies van arriscar-se amagant tots aquests objectes i imatges.

Tot això va fer que el Museu Municipal s'omplís ràpidament de diferents dipòsits particulars d'objectes de tota mena: des de mobiliari fins a col·leccions de moneda antiga, passant per quadres, escultures i vaixelles⁷. S'organitzà un servei de recollida més o menys a domicili, encarregat pel transportista Anton Carné, el qual va efectuar gairebé 150 recollides des del setembre de 1936 al març del 1938. A més, hem de tenir en compte que, com a Terrassa, les dues capitals també es preocuparen de les petites poblacions veïnes recollint alguns objectes i mobles de valor.

Amb tot, la seu del Museu Municipal del carrer de Sant Antoni ràpidament va quedar petita, el que desencadenà un altre fet extraordinari que succeí a Sabadell: la creació, si més no sobre paper, de l'avui tan controvertit i desitjat Museu Tèxtil. Per acord de l'Ajuntament, el dia 9 de desembre de 1936 es desdoblà el Museu de Sabadell en Museu d'Arts del Teixit i Museu Històric. El primer ocuparia la seu tradicional del Museu, és a dir, el carrer de Sant Antoni, mentre que el Museu Històric l'emplaçarien a la casa Duran, que s'acabava de requisar, i s'acordà dotar d'un consell regent

a ambdós museus. Emperò, mentre duressin les tasques d'adequació els dos coexistirien en l'edifici del carrer de Sant Antoni. Això va fer que utilitzessin la casa Duran com a dipòsit de tot el que la gent anava dipositant en el Museu i, d'aquesta manera, pogué donar cabuda a més material. Potser una de les col·leccions més *sui generis* que es pogueren salvar als dipòsits fou la dels grans quadres del Gremi de Fabricants, cedits pel *Museo del Prado* per engalanar les seves sales.

I, amb els temps, arribà el gener del 1939. Un mes més tard de l'arribada dels nacionals a Sabadell detingueren, entre d'altres, a Joan Sallarès Castells. Segurament pel fet de ser un home de lletres, una figura de cultura amb intensa projecció pública, contrari al nou règim i, en definitiva, per haver tingut un càrrec públic durant la Guerra Civil (com a, recordem-ho, delegat de la Junta de Museus de la Generalitat a Sabadell). El cas és que tot plegat li costà un procés judicial sumaríssim per "*auxilio a la rebelión*", condemnant-lo a un total de trenta anys de presó. Emperò, gràcies a la intervenció de diferents amistats sabadellenques, van poder demanar una revisió de pena que el desembre de 1946 acabà en forma d'indult.

I què passà amb tot el material que es guardava als dipòsits de Sabadell? Primerament es van tornar els objectes religiosos, propietat de l'Església, amb gran pompa i solemnitat tot fent processons i discursos. De fet, va ser un cas flagrant de propaganda del nou règim franquista dient

que es van salvar gràcies a ells mateixos i, evidentment, esborrant tot rastre de la salvaguarda, real, feta pels republicans. Val a dir que aquest rastre esborrat s'ha anat allargant fins als nostres dies.

Més endavant la *Comisión Gestora Local*, és a dir, qui governava la ciutat, encarregà a la nova junta del Museu la tasca de restituir tots els objectes que havien estat dipositats a les dues seus del Museu. Per fer-ho calia treballar conjuntament amb la *Comisaría de Recuperación del Patrimonio Artístico Nacional*, en l'àmbit espanyol, amb representació al Palau de la Virreina de Barcelona.

Per desenvolupar aquesta tasca, segurament la Junta del Museu devia obrir les portes dels dipòsits i la gent hi anava a buscar les seves pertinences i, alhora d'endur-se-les, havien d'escriure una mena de rebut⁸ de les diferents peces declarant ser de la seva propietat. Aquestes restitucions es concentraren sobretot al llarg del 1939 i s'estengueren fins a mitjans del 47.

Uns mesos més tard, des de Madrid, es va creure que el servei de tenir dipositats els mobles, quadres i objectes al Museu de Sabadell (com en tots els altres dipòsits de l'estat espanyol) durant els tres anys que durà la Guerra Civil i els posteriors tràmits de devolució, havien de ser cobrats econòmicament. És d'aquesta manera com el que s'havia promulgat com un robatori i saqueig dels "rojos" passà a explicar-se com un servei a la ciutadania efectuat gràcies

a la perspicàcia del bàndol franquista. Així doncs, a partir del novembre del 1939 comencem a trobar enviaments de cartes a les diferents persones que dipositaren els seus béns tot anunciant el cobrament de les despeses ocasionades. Aquestes despeses es quantificaven segons uns paràmetres establerts per a tot Espanya.

La primera exposició artística al Sabadell franquista va ser la *Exposición de Arte Religioso*, durant la Setmana Santa del 1939 als salons de l'antiga Caixa Sabadell i va ser un acte totalment propagandístic i amb molt ressò a tot el territori; hi havia la col·lecció Ponsà d'obres religioses d'Antoni Estruch i altres quadres i escultures que també havien estat dipositades als museus. Un dels quadres, un Sant Francesc d'Antoni Estruch, es va perdre misteriosament durant aquesta mostra.

Les col·leccions dels museus sabadellencs es van veure enriquides amb la Guerra, ja que alguns propietaris van fer donació de les seves col·leccions durant els anys del conflicte. A part s'hi ha de sumar tots els objectes dels dipòsits que la gent no va reclamar, ja que havien mort o estaven empresonats per ser republicans.

També una part important d'obra que ingressà al Museu just al febrer del 1939 va ser provinent del taller del conegut escultor sabadellenc Marian Burguès, el qual fou saquejat per l'*Ejército del Norte*. De tot el que recopilaren, una petita part la destinaren al Museu Municipal, mentre que la immensa majoria d'objectes anaren a parar a l'obs-

cur *Almacén de Recuperación*, del qual en desconeixem el seu funcionament.

Es van efectuar altres saquejos dels quals es destinà, també, una petita part al Museu i la resta al *Almacén de Recuperación*, com el saqueig en una casa del carrer de Gurrea, on ingressaren al dit *Almacén*, entre altres coses, un total de 21 quadres. Com ja hem dit, no sabem on anà a parar tot allò dipositat en l'*Almacén*, però per exemple, ja l'alcalde franquista Josep Maria Marcet i Coll en les seves memòries diu que molta gent es va aprofitar de la situació per agafar coses que no eren seves i augmentar així el seu patrimoni⁹. Això també ho corrobora l'historiador Andreu Castells¹⁰.

De mica en mica, el Museu retornà a la seva activitat normal. Hem de dir que encara avui dia no s'ha fet a Sabadell cap acte d'homenatge a tots aquells qui salvaren desinteressadament tot el nostre patrimoni artístic¹¹.

Tal com hem comentat al principi d'aquest petit estudi, a Terrassa succeí a grans trets el mateix que a la veïna capital de Sabadell. És per aquest motiu que no creiem necessari tornar a repetir el mateix. A més, ja s'ha publicat sobre el tema, cosa que a Sabadell encara és bastant inèdit¹² i per aquest motiu hem considerat que calia donar més èmfasi a la ciutat sabadellenca.

Com en pràcticament tots els municipis del Vallès Occidental, les esglésies de Terrassa van patir diversos incendis

pels volts del 20 de juliol del 1936. Molts d'aquests actes eren perpetrats per una majoria de gent vinguda de fora de cada localitat que s'ajuntava i animava als autòctons a cometre els aldarulls¹³.

Miraculosament es van poder salvar el conjunt d'esglésies preromàniques de Sant Pere gràcies a l'actuació de l'artista Josep Rigol i Fornaguera, qui pogué parlamentar amb els grups revolucionaris i fer-los entendre que si incendiaven les esglésies, es perdria un ric patrimoni del poble. D'aquesta manera es van respectar pràcticament en la seva totalitat i la CNT hi destinà tres homes per protegir-les.

Josep Rigol ocuparà a Terrassa el càrrec homòleg que tingué Joan Sallarès a Sabadell com a delegat de la Comissaria General de Museus de la Generalitat de Catalunya. I, com en el cas de Sabadell (i de la majoria de les ciutats catalanes), s'organitzaren diferents dipòsits per a tots els béns artístics i de valor que ingressaren al Museu durant la Guerra Civil. En el cas de Terrassa aquests dipòsits es van situar en les esglésies de Sant Pere (obrint un nou museu en la rectoria) i en la recentment requisada Torre Salvans.

D'aquesta manera es pogué salvaguardar el ric patrimoni que contenien les cases benestants de Terrassa i rodalia, amb quadres de la talla de Pablo Picasso, Ramon Casas, Joaquim Mir, Modest Urgell... I també els famosos retaules gòtics de l'antiga Seu d'Ègara i les restes del Crist Jacent del Sant Esperit, entre d'altres.

Durant el període de conflicte es realitzaren diversos treballs de restauració i adequació de les esglésies preromàniques, com ara el cas de l'arrencaament de les pintures gòtiques de Santa Maria per deixar al descobert les del segle VI.

Amb l'entrada de les tropes nacionals, i de la mateixa manera que a Sabadell, es començà a retornar tots els objectes privats dipositats al Museu, celebrant abans una exposició amb un total de 434 obres d'art, les més valuoses que es dipositaren durant el conflicte.

Finalment, així com a Sabadell detingueren i empresonaren a Joan Sallarès, a Terrassa es condecorà a Josep Rigol amb la *Cruç de Alfonso X el Sabio*, tot i que, per principis, no l'anà a recollir a l'Ajuntament.

Valgui aquest petit resum per honorar la memòria d'aquells qui feren possible el salvament del nostre llegat artístic.

Notes

1. L'escrit que tot seguit presentem forma part d'una tesi doctoral que estem realitzant, tutoritzada per Maria Garganté Llanes, per al Departament d'Història de l'Art i Musicologia de la Universitat Autònoma de Barcelona, sobre la salvaguarda del patrimoni artístic del Vallès Occidental durant la Guerra Civil. Confiem tenir-la acabada l'any 2018.

2. El Museu d'Història de Sabadell conserva en els seus fons diferents trossos de retaules dels quals no se sap, amb seguretat, si cremaren l'any 1909 o bé el 1936. Seria interessant l'elaboració d'un estudi per donar llum a aquest tema.
3. Segons les memòries de Joan Sallarès Castells, conservades en la Biblioteca Miquel Carreras de la Fundació Bosch i Cardellach de Sabadell (Fons Sallarès Castells, A003/1/3).
4. L'arxiu del Museu d'Història de Sabadell conserva un llistat de tots els objectes sagrats que ingressaren als baixos de l'Ajuntament els primers dies de la Guerra Civil (MHS 22/1).
5. L'Arxiu Històric de Sabadell conserva bona part d'aquests inventaris (G82-170).
6. Els historiadors Francisco Gracia i Glòria Munilla han estudiat exhaustivament el tema de la protecció del patrimoni cultural de Catalunya durant la Guerra Civil al llibre *Salvem l'Art!* (editorial La Magrana, 2011).
7. L'arxiu d'Esteve Renom conserva part d'un llistat redactat per Joan Sallarès sobre què arribava de cada casa. També a l'arxiu del Museu d'Història de Sabadell es conserva una sèrie de rebuts on s'indica què hi diposità cada persona o entitat durant el conflicte (MHS: 20/1 21/1 i 22/1).
8. Es tracta dels rebuts mencionats en la nota número 7.
9. MARCET COLL, José María. *Mi ciudad y yo. Veinte años en una Alcaldía. 1940-1960*. Duplex impressor, Barcelona, 1963.
10. CASTELLS, Andreu. *Sabadell, informe de l'oposició. Guerra i revolució 1936-1939*. Vol. V. Edicions Riutort, Sabadell, 1982.
11. Si es vol saber més sobre el tema del patrimoni artístic sabadellenc durant la Guerra Civil i primera Postguerra es pot consultar la tesina que vam realitzar titulada *Art i patrimoni, Sabadell 1936-1942*, defensada l'any 2013 en el Departament d'Art i Musicologia de la Universitat Autònoma de Barcelona. Amb vora 200 planes s'explica de manera més detallada el resum que presentem aquí.
12. Un dels principals estudis sobre què va passar amb el patrimoni artístic terrassenc el trobem al llibre *Història del patrimoni museístic de Terrassa (1904-2004)* (Museu de Terrassa, 2004) i a *Josep Rigol i Fornaguera. L'home, l'artista i el mestre* (Museu de Terrassa, 2011) a més d'uns quants articles de revistes. En canvi, a Sabadell sols es va fer un petit estudi que tractava el tema en línies correctes però molt generals a *Una esperança desfeta. Sabadell 1931-1945* (Museus municipals de Sabadell, 2010).
13. Documents com ara la *Causa General* o bé les enquestes enviades a cada parròquia catalana per conèixer-ne l'estat, passada la Guerra i conservades en l'Arxiu Diocesà de Barcelona, ens ajuden a saber qui va causar els aldarulls en cada població.